

ДЕФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ в 1929 – 1934 роках

Зараз досить актуальним є питання вивчення національно-культурного та духовного життя українського селянства, яке споконвіку було носієм традиційної народної культури. Особливу увагу слід приділити подіям кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття, оскільки в цей період українське селянство перенесло найбільшу кількість потрясінь. На сьогодні за програмою-запитальником для записування свідчень про голод 1932 – 1933 років та про голод 1946 – 1947 років на Україні, розробленим професором кафедри етнології та краєзнавства Валентиною Кирилівною Борисенко, зібрано студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка понад 1200 свідчень, зі збереженням діалекту, лексики і зберігаючи дослівно розповідь оповідача. Свідчення записані переважно у селах Київської, Черкаської, Чернігівської, Житомирської, Вінницької, Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей¹. Зібрані матеріали дають можливість реальніше оцінити правду і фальш, пізнати трагічну історію з першоджерел, вони мають важливе значення для вивчення поведінки людей, мотивів їх вчинків в умовах більшовицьких експериментів.

Починаючи з 1929 року, новий поворот в економічній політиці характеризується примусовою продрозкладкою, забороною торгівлі, інфляційним випуском паперових грошей, експропріацією ("розкуркуленням") найзаможніших селянських господарств і примусовим об'єднанням власності усіх інших категорій селянства у колективні господарства.

Колективізація здійснювалась кількома етапами. Перший – це утворення ТСОЗів (товариство спільного обробітку землі), другий – масова організація колгоспів і третій етап – "ліквідація куркуля як класу". Сигналом до початку масових репресій на селі стало рішення політбюро щодо складання списків куркульських господарств, які виступили проти колективізації, і виселення їх за межі України. Офіційна вказівка про розкуркулення надійшла 30. 01. 1930 р.²

Розкуркулення було найбільш жорстокою акцією у колективізації одноосібних господарств. "Колективізація зруйнувала традиційні форми і методи господарювання, перетворила найславетнішого в світі хлібороба на жебрака, вщент розорила село"³.

Щоб селянин-власник "добровільно" написав заяву про вступ до колгоспу, його треба було залякати прикладом розкуркуленого сусіда. Тому колективізація супроводжувалася знищенням найпрацьовитішого, а тому й найзаможнішого прошарку населення. Робила із селянина-господаря покірного раба, якому можна було нав'язувати що завгодно. "Селянство споконвічно було захисником рідної Вітчизни, носієм високих християнських цінностей, моралі, поведінки, джерелом духовності та культури, традицій і звичаїв. Як коріння живить дерево, так селянство живить націю, а отже воно є носієм ворожого більшовицьким вождям націоналізму"⁴.

Насильна масова колективізація була засобом загальної перековки селянства, щоб в результаті отримати той народ, який потрібен був Сталіну – покірний і слухняний. Розкуркулення найзаможніших і середняцьких господарств, низька культура землеробства, варварські методи розорення селян, знеосібка, депортація справжніх трудівників⁵ – все це привело до штучно організованого голоду, який руйнує свідомість людини, робить її слухняною і покірною.

Причини голоду були досить очевидними: масове вилучення хліба, безвідповідальне зволікання з його розподілом на трудодні. Слід додати дивну постанову від 3 квітня 1932 року, для виконання в сільрадах Криворіжжя, в якій йшлося про заготівлю шкір котів та собак. Це в той час, коли голодні селяни почали їх їсти, внаслідок чого мисливцями в селах повністю були знищені коти і собаки. Деякі дослідники вважають, що зазначена акція була проведена навмисне для вилучення потенційного запасу м'яса в рамках запланованого центром голоду⁶.

Голодомор початку 30-х років був найжахливішим за своїми наслідками, зокрема морально-етичними та соціально-психологічними. Він ламав людину як особистість, в організмі відбувалися незворотні фізіологічні зміни.

Роберт Конквест пише, що тому, хто не пережив голод, важко уявити гіркі почуття, що вчуваються у цьому слові. В голодній людини постійно смочке під ложечкою. Від того вона стає подразливою, агресивною, прагне кудись піти. Її очі рухливі, блискучі, постійно чогось шукають, дивляться, а не бачать, вона накидається на все, що можна їсти: квіти акації, щавель, коріння, зелені фрукти. Поступово таке відчуття гальмується. На якийсь час з'являється піднесений настрій, але швидко змінюється повною депресією, зникає сміх, людину огортає смуток, їй не хочеться говорити. Вона стає байдужою до горя і радощів, втрачає почуття рідної приналежності⁷. Як свідчив житель с. Половецьке Бердичівського району Гах Василь Іванович, після смерті молодшого брата мама взяла його у мішок і понесла на могилки, вирила ямку і загребла як цуценя і прийшла додому бо треба було ще й не спізнитись на роботу⁸. Що стосується байдужості, яка поширилася майже на всіх селян, бачимо зі спец зведення райуповноваженого ДПУ по Ружинському району про виселення куркулів і настроїв селян: "Необходимо отметить, что если в первую высылку на погрузочных пунктах было большее скопление родственников, которые в момент погрузки поднимали шум и крики, то в эту высылку совершенно незначительное количество родственников, приехав на станцию стоят в стороне совершенно спокойно, по разговору можно судить, что на высылку смотрят совершенно безразлично"⁹.

Жахливого удару зазнала народна етика і мораль, під час голоду у минулому залишились прадавні риси характеру українського народу: привітність, шанобливість, чуйність, доброзичливість. Документи свідчать, що до голодних помираючих людей не було жалю ні в кого. Ось як згадує учасник Великої Вітчизняної війни К.А. Терещенко: "Померла чотирьохрічна сестра Марія. На цей раз вона була 4 мерцем протягом травня в нашій сім'ї, у хаті засвітили свічку і лампадку. Батько збив труну, дно вистелив сіном, поклав напівголий дитячий труп, перехрестив і накрив газетою. Кришку забив двома цвяхами. Труну поклали на рядно. Батько взяв одні кінці, мати – другі і понесли на цвинтар. Навіть поглядом ніхто не провів ту похоронну процесію"¹⁰.

В людини під час голодомору деформувалася емоційна сфера, руйнувалася традиційна мораль. Виснажена фізично, вона швидко деградувала психічно і морально. Радикальне реформування споконвічних традицій сільськогосподарської праці було для селян болючим і нестерпним, переважна більшість селян не сприймали колективізації і опирались їй, різали або продавали худобу, нищили реманент, зокрема вози. Поголів'я худоби та коней протягом одного року катастрофічно зменшилось на 70 %¹¹. До суспільного майна селяни ставилися не як до свого власного, а як до нічийного, що призвело до повного занепаду землеробства і тваринництва. Михайло Васильович Хворост з с. Костів на Харківщині свідчив: "Пригадується ми корову повели "усуспільнювати", ми з матір'ю бігли поряд і плакали, тримаючи свою годувальницю хто за роги, хто за хвіст. Але батько сказав, що вказівку треба виконувати, інакше прийдуть уночі і відвезуть його у Валки до міліції. Забрали до СОЗу і курей. Щоправда кури скоро розбіглися й повернулися додому, а все інше, нажите тяжкою працею, стало в СОЗі нічийим"¹².

Найістотнішим проявом кризи, що охопила колгоспний лад, була незацікавленість у розвитку господарства. Наркомзем УРСР отримав з Очаківського району таку інформацію, що валки скошеного хліба лежать у валках і псуються під дощем. Скиртувати не почали. У колгоспі "Червона калина" нема жодного валка щоб колеса трактора не переїхали. З тракторної бригади заявляли: "Хай гине, все одно й це заберуть"¹³.

Опираючись і не сприймаючи колективізації, селяни ще більше посилили тиск влади на себе. Це зумовило запровадження системи внутрішніх паспортів, яка не дозволяла залишати села в пошуках продуктів і ретельний контроль на російсько-українських та білорусько-українських кордонах аби не допустити надходження харчів у голодуючі райони; систематичне відбирання та нищення абсолютно усіх продуктів харчування, арешти і розстріли за зрізані колоски, масове виселення із своїх осель¹⁴.

Терор голодом виховав у селян сліпе поклоніння владі, "законопослушність", соціаль-

ну терпимість, яка зводиться до риторичної формули “аби не було голоду і війни, а все інше переживемо”. Віками нагромаджувальний досвід господарювання на землі здавався в період з 1929 по 1934 рр. непотрібним.

Маючи на меті руйнування духовних цінностей українського народу, комуністична влада в Україні в 1930-ті роки поспішала зруйнувати Церкву. Її надзавданням стало вироблення у молоді атеїзму та антирелігійного цинізму, адже церква виступала чи не єдиним механізмом (поруч із сім'єю) передачі духовних цінностей. Оголосивши війну релігії, дискредитувавши церкву, нав'язуючи нові ідеологічні свята, більшовицька влада тим самим відлучала молодь від духовного життя українського народу, формувала бездуховний тип особи, знищуючи хлібороба в душі селянина. В селах почали утворюватися гуртки безвірників, які руйнували храми, плюндрували святині. Потім перетворювали церкви на склади і клуби чи хати-читальні. Священиків позбавляли прав, виселяли за межі села. Часописи того періоду друкували великі списки людей, які зрікалися своїх батьків-священиків. Як же смертельно були налякані люди, коли розривали найсвятіші між людьми зв'язки – батьківські. На місці зруйнованих церков, костьолів, синагог встановлювались пам'ятники Сталіну, перейменовувались вулиці, села, райони¹⁵. Педагоги, чергувавши біля церков під час релігійних свят, не допускали молодь до участі в обрядах, відриваючи їх від віковичних традицій сімейних свят.

Відбувалося духовне покріпачення цілих поколінь. Саме тоді зворотнього змісту набули одвічні цінності народу: людяність, гуманність і повага до старших стали “пережитками минулого” й піддавались засудженню, честь і гідність стали вадою, донос на ближнього – виявом патріотизму. За словами С.Кульчицького, повна безвихідь ситуації змусила на Дніпропетровщині звернутися до абсолютно ненормального заходу – нагороди за донос. Кожний, хто вказував, де сусід ховає зерно, одержував від 10 до 15 % виявленого – як премію. 17 лютого цей “досвід” було поширено на всю республіку у формі спеціальної урядової постанови. Про такий випадок свідчила Ганна Іванівна Більченко з с. Чопілки на Київщині: “Якось сусіда зайшов до хати (дурний був хлопець, ще й комсомолец), а батько мій при ньому каже: “Ось заховано три кілограми квасолі, може хоч цього не заберуть”. Хлопець на другий день заявив що у нас квасоля – забрали. А пізніше батько мій йде, а Тимош каже: “Дядьку Іване у вас в руці не макуха?” А батько: “Брусок Тимохо, може б ти квасольку їв?” “Хоч жменьку дайте – благов Тимош. “А ти піди і донеси на мене, може й буде...””¹⁶

Виховання в сім'ї перестало бути потрібним державі, поволі відповідальність за формування “нової людини” брало на себе суспільство. Комуністична влада підтримувала і заохочувала нігілістичні настрої молоді. Соромно було називати себе українцем, заохочувалось вживання поняття “радянська людина”¹⁷. Поступово працьовитість, підприємливість, заможність почали вважатись страшним недоліком, чимось ганебним, зате в героях ходили різні ледарі, голота, яким нічого було втрачати.

Характеризуючи морально-психологічну атмосферу на селі в 1929 – 1934 роках, можна зазначити що її основними рисами були ворожнеча, страх, ненависть, злість. Людей залякували репресіями, примушуючи мовчати. Будь яке виявлення невдоволення було небезпечним.

Використавши тимчасовий відступ від примусової колективізації і дозвіл виходу з колгоспу, сталінська система ідентифікувала тим самим найбільш настроєних проти колективізації селян. Із часом обман розгорнувся у новий виток винищення селянства.

Жахливих наслідків набула свідомість українців. Нецивілізовані, аморальні вчинки, злочинні дії більшовицької влади на всіх рівнях стали правилом, нормою поведінки. Крадіжки вже не вважались гріхом, ганьбою, їх перестали засуджувати¹⁸. Найбільшого поширення вони набули взимку, коли не було традиційного палива. Селяни крали в колгоспах солому, зрубували дерева, розбирали будівлі. Нерідко замерзлі люди крали один в одного дрова¹⁹. Батьки відсиляли своїх дітей з дому в надії, що вони якось виживуть у світі дрібних крадіжок, котрий ніколи не був би їхнім, якби вони залишилися зі своїми родинами. В 30-х роках у періодичній пресі писалось про злочинні зграї на залізничних станціях, які складалися з 12 – 14-річних і, навіть, з 5 – 6-річних дітей. Вони займалися переважно крадіжками²⁰.

Сільське керівництво чинило свавілля по відношенню до селян. Як свідчив Павло Трохимович Діжиченко з с. Бугаївка на Харківщині: “Завалившись до нас, активісти винесли з

хати все на подвір'я (саморобні столи, стільці, ліжко, настільний годинник, чавуни, горшки, миски, рогачі, відра) й розграбували, а наступного дня зруйнували хату"²¹.

Архівні документи розкривають жахливу картину самосудів, які здійснювали представники сільської адміністрації і активісти. Переважну частину таких активістів становили ледарі, злочинці, п'яниці, які керували у новостворених колгоспах та радгоспах, розтягуючи і розкрадаючи майно. Влітку 1933 року у с. Бурти Смілянського району Київської області голова сільради та уповноважений облвиконкому арештували двох дівчаток віком 12 і 14 років, яким палили руки сірниками, кололи голками пальці, били, тримали без їжі та води²². Траплялися випадки, коли селяни палили хати, що належали представникам місцевої влади, активним учасникам розкуркулювання і усупільнення майна.

Доведені до відчаю люди не зупинялися і перед убивствами²³. В архівних матеріалах були знайдені справи батьків, які навмисно вбивали своїх дітей, "щоб ті не мучилися". Микола Васильович Купрієнко з с. Верескуни на Чернігівщині розповідав: "Зайшла у Верескунський радгосп молода жінка з двома дітьми – голодні. А коло радгоспу був ставок, дійшла і заходилась діток своїх кидати у воду. Повкидала, а люди до неї біжать, кричать, що ти робиш? Діток вже мертвих витягли"²⁴.

Часто батьки не в змозі чути сумний дитячий плач, ані в змозі допомогти замученим дітям, кінчали життя самогубством. Наприклад, вдова Іванченко із села Краснопілка Гайсинського району повісилася, залишивши двох дітей²⁵.

На сьогодні опубліковано безліч свідчень того, як фізично винищували український хліборобський люд. Ось одне із них: "Селянин П.Шкварченко з с. Будьонівка Вільшанського району, сам вже пухлий, пішов на своє поле, забране в колгосп, нарвати колосків, щоб врятувати від голодної смерті малих дітей, але не встиг набрати й жмені, як отримав від колгоспного бригадира удар дрючком по голові і тут же помер".

Люди важко переносили голод, який лютував фактично у всіх селах. Селяни їли різні сурогати: жолуді, жом, тварин, які споконвічно були табуйовані, наприклад вороння, конину, мишей, щурів, навіть дохлятину.

Хронічне недоїдання не могло не вплинути на психологічний стан суспільства, що проявилось у випадках канібалізму, який набув поширення під час голоду 1932 – 1933 рр. В.Маняк характеризує цей стан як отупіння, здичавіння, втрату людської подоби, потворну аномалію²⁶. Людоїдство цього періоду – це зрушення рівноваги народної психіки, невтримний рефлекс, зрештою повне відчуття гидування²⁷. Людоїдство жахало і обурювало селян. Траплялися випадки, коли односельці чинили самосуди над людожерами, адже його жертвами в першу чергу ставали діти. Факти канібалізму помітно змінювали систему цінностей, люди починали миритися з такими діями і вчинками, які ще недавно здавалися абсолютно неприпустимими.

Всі наведені факти зламу традиційної культури свідчать про знецінення людського життя в умовах становлення тоталітарної системи. Нація з вистояною культурою, досконалою мовою, високою мораллю набула рабської психології. Поступово, але досить швидко ввійшли в життя пристосуванство, підлабузництво, лицемірство, уміння пригостити начальство, покірність, обдурювання, продажність. Поруйновано соціальні основи української нації, її вікові традиції, підірвано унікальну культуру та етнічну самобутність.

¹ Борисенко В.К. Записи студентів Київського національного університету ім. Т.Шевченка від свідків голодомору. // Українка в світі. – № 1. – 2003. – С. 3–4; Три голодомори в Україні в ХХ ст.: погляд із сьогодення. – К., 2003.

² Голод: Хроніка, документи та матеріали голоду 1921 – 1923, 1932 – 1933 років на Криворіжжі. – Кривий Ріг, 2003. – С. 119.

³ Шульга І. Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. – Вінниця, 1993. – С. 6.

⁴ Петренко В. І. Голодомор 1932 –1934 рр. – злочин проти українського народу. // Наукові записки ВДПУ. Вип. 6. Серія: Історія: 36. наукових праць. – Вінниця, 2003. – С. 68.

⁵ Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932 – 1933. – К., 2003. – С. 15.

- ⁶ Голод: Хроніка, документи та матеріали голоду 1921 – 1923, 1932 – 1933 років на Криворіжжі. – Кривий Ріг, 2003. – С. 124.
- ⁷ Шульга І. Г. Вказ. праця. – С. 107–108.
- ⁸ Голодомор на Житомирщині 1930 – 1934 роки: Документи і спогади: Збірник. – Житомир, 1993. – С. 73.
- ⁹ Там само. – Док. № 5. – С. 15.
- ¹⁰ Шульга І. Г. Вказ. праця. – С. 137.
- ¹¹ Голод: Хроніка, документи та матеріали голоду 1921 – 1923, 1932 – 1933 років на Криворіжжі. – Кривий Ріг, 2003. – С. 120.
- ¹² Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932 – 1933. – С. 253.
- ¹³ Шитюк М.М. Насильницька колективізація сільського господарства як одна з головних причин голоду 1932 – 1933 років. / Голод – геноцид 1932 – 1933 років на території Миколаївщини, погляди істориків, очевидців, архівні матеріали. – Миколаїв, 2003. – С. 42.
- ¹⁴ Петренко В.І. Вказ. праця. – С. 68 – 69.
- ¹⁵ Рибак І. В. Колективізація на Поділлі. // Подільська старовина: збірник наукових праць. – Вінниця, 1993. – С. 222–223.
- ¹⁶ Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932 – 1933. – С. 238.
- ¹⁷ Удод О. Деформація національної-історичної пам'яті українського народу: 1920 – 1930-ті роки. / Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 25 лист. 2000 р. – К.-Нью-Йорк, 2003. – С. 244.
- ¹⁸ 33-й. Голод: Народна книга меморіал. – К., 1991. – С. 556.
- ¹⁹ Голод: Хроніка, документи та матеріали голоду 1921 – 1923, 1932 – 1933 років на Криворіжжі. – Кривий Ріг, 2003. – С. 121.
- ²⁰ Конквест Р. Жива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993. – С. 318.
- ²¹ Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932 – 1933. – С. 249.
- ²² Шульга І. Г. Вказ. праця. – С. 247.
- ²³ Там само. – С. 7–8.
- ²⁴ Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932 – 1933. – С. 129.
- ²⁵ Там само. – С.137.
- ²⁶ Дровозюк С.І. Морально-психологічні наслідки голоду 1932 – 1933 рр. в українській історіографії. / Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вип. № 2. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2000. – С. 248.
- ²⁷ Котляр Ю. Канібалізм під час голоду 1921 – 1923 років в Україні: історико-психологічний аналіз. / Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнародна науково-теоретична конференція. Київ, 25 лист. 2000 р. – К.-Нью-Йорк, 2003. – С. 134.